

RECENZJE KSIĄŻEK

MARIA NAWOJCZYK

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

Deborah Lupton, *Digital sociology*, London–New York: Routledge, 2015, pp. 230; **Peter Halfpenny, Rob Procter** (eds.), *Innovations in digital research methods*¹, London: Sage, 2015, pp. 318.

CYFROWA SOCJOLOGIA: CZY I JAKA?

Świat społeczny staje się coraz bardziej cyfrowy. A teraz szczególnie, gdyż w dobie pandemii dygitalizacja różnych sfer życia jeszcze bardziej przyspieszyła. Tym zmianom od lat przygląda się i poddaje je analizie Deborah Lupton. Swoje przemyślenia, usytuowane w szerszym teoretycznym i metodologicznym kontekście, zawarła w książce *Digital sociology*. Nowe technologie² dynamicznie i nieodwracalnie zmieniają życie codzienne, relacje społeczne, formy gospodarowania,

---

Dr hab. prof. AGH, Wydział Humanistyczny, Katedra Socjologii Gospodarki i Komunikacji Społecznej; e-mail: maria@list.pl; <https://orcid.org/0000-0003-4754-2061>

¹ Książka ta jest zbiorem trzynastu tekstów autorstwa kilkunastu osób, które poświęcone zostały różnym aspektom innowacji w metodologii badań, jakie przyniosły nowe technologie. W tym tekście będę się odnosić w szczególności do tych tekstów i zagadnień, które korespondują z narracją Lupton.

² Pisząc „nowe technologie”, mam na myśli urządzenia i ich oprogramowanie, które uczyniły nasze życie cyfrowym, poczynając od wprowadzenia na rynek komputerów osobistych w latach 80. ubiegłego wieku, rozpowszechnienia sieci internetowej WWW w latach 90., aż do wynalazków tego wieku, takich jak Wikipedia (od 2001), Facebook (od 2004), YouTube (od 2005), Twitter (od 2006), smartfon (od 2007), tablet (od 2010) i setki innych aplikacji, które każdy z nas nosi na co dzień przy sobie.

pracy, spędzania wolnego czasu, polityki lokalnej i globalnej, rozprzestrzeniania się informacji i wiedzy. Jak pokazują badania antropologów, technologie cyfrowe, tak jak inne materialne i kulturowe artefakty, stały się konstytutywną cechą naszego człowieczeństwa [Miller, Horst 2012]. Lupton uświadamia nam, że to, co jest istotą socjologicznej refleksji – krytyczne podejście do badania świata społecznego, stawia przed socjologami szczególne zadanie analizy rzeczywistości rozszerzonej. Ta analiza powinna mieć cechy samoświadomej refleksji socjologicznej, gdyż to nie tylko inni ludzie używają technologii cyfrowych, my socjologowie też jej używamy i w coraz większym stopniu stajemy się „cyfrowymi uczonymi”.

Powszechne użycie technologii cyfrowych w wersji technologii mobilnych, rozwój rynku technologii ubieralnych, Internet rzeczy, wykorzystywanie technologii komercyjnie czy w sektorze bezpieczeństwa sprawia, iż w każdej niemal chwili produkujemy świadomie lub nieświadomie, intencjonalnie lub nie gigabajty cyfrowych śladów. To stawia badaczy społecznych w zupełnie nowej sytuacji. Jedni podkreślają złożoność i ogrom dostępnych informacji, widząc w tym nieuchronnie nadchodzący kryzys socjologii empirycznej [Savage, Burrows 2007] lub jej poczucie niższości, wyrażane jako *Google envy*. Inni, jak Lupton i autorzy tomu *Innovations in digital research methods*, widzą w tym nowe, fascynujące możliwości badawcze. Tym zagrożeniom, ale przede wszystkim możliwościom cyfrowego świata Lupton oraz Peter Halfpenny i Rob Procter [2015] poświęcają obszernie wstępy do recenzowanych książek. Uciekają w nich od czarno-białej perspektywy, wypuklając wszystkie odcienie szarości i całą złożoność cyfrowego świata, wskazując, jak zmieniają się tradycyjne pola badawcze socjologii, jak powstają nowe obszary eksploracji oraz nowe sposoby ich badania.

Rozdział drugi (pierwszy po wstępie) książki Lupton poświęca na usystematyzowanie teoretycznych ram rozważań nad społeczeństwem cyfrowym. Ramy te obejmują zarówno zmiany dotyczące dystrybucji władzy politycznej i ekonomicznej, jak i sposobów wytwarzania bogactwa, w tym wiedzy i nowych aspektów sprawczości i podmiotowości w społecznych relacjach. Wskazuje na aspekty moralne ekonomii współdzielenia czy też kwestie ekologiczne związane z zużyciem energii oraz cyfrowymi śmieciami. Te ostatnie mają swój materialny i niematerialny wymiar. Tu pojawia się problem archiwów cyfrowych, własności baz danych, dostępu do nich, granic prywatności i prawa do „bycia zapomnianym”. Autorka odwołuje się przy ich omawianiu do pojęcia płynnej inwigilacji Zygmunta Baumana. Technologie cyfrowe jawią się tu jako kognitywna proteza naszej pamięci, która może nabrać mocy sprawczej w postaci Latourowskiego asamblażu czynników osobowych i nieosobowych.

Pojawienie się technologii cyfrowych przyniosło nie tylko wyzwania dotyczące nowych konceptualizacji teoretycznych zmian zachodzących w społeczeństwach ich używających czy też nawet nowych typów społeczeństw cyfrowych, ale przede wszystkim dotyczące metodologii badań tych zmian. Innowacyjny wpływ cyfryzacji na badania społeczne można obserwować w dwóch nurtach. Pierwszy obejmuje zmiany w tradycyjnych metodach badań, jakie następują w związku z zastosowaniem technologii cyfrowych, np. użyciem kamer do obserwacji, prowadzeniem wywiadów indywidualnych lub grupowych poprzez platformy internetowe, przeprowadzaniem sondaży on-line, używaniem oprogramowania do analizy i kodowania przekazów głosowych oraz obrazów itp. Drugi nurt dotyczy pojawienia się materiału empirycznego dostępnego badaczom społecznym o kompletnie nowym charakterze, tzw. *native digital data*, czyli zbiorów danych wytwarzanych za pomocą cyfrowych technologii. Kwestiom tym Lupton poświęca dwa rozdziały swojej książki: trzeci, w którym podejmuje wątki ponownej konceptualizacji badań społecznych, oraz piąty, w którym poddaje krytycznej analizie zjawisko *big data*. Autorka słusznie zwraca tu uwagę na zjawisko władzy algorytmów, związane z asymetryczną relacją władzy pomiędzy twórcami systemów zbierających cyfrowe ślady, właścicielami takich platform a ich użytkownikami. Socjologowie korzystający z takich danych powinni być szczególnie wyczuleni na kwestię ich „czystości” i kompletności. Ich analizy powinny się odnosić nie tylko do samych danych, ale również do sposobów ich produkowania, przesyłania, składowania i dostępności.

To bardzo istotne kwestie, dlatego recenzję książki Lupton uzupełniam o teksty z tomu *Innovations in digital research methods*, który w całości jest poświęcony obu wspomnianym nurtom rozważań metodologicznych. To, co łączy wiele tekstów z tego tomu, to ogólniejsza refleksja nad uznanymi za fundamentalne dla metodologii nauk społecznych rozróżnieniem na metody jakościowe i ilościowe oraz podziałem na materiał pierwotny i wtórny w badaniach. Wydaje się, że większość autorów tekstów zamieszczonych w omawianym tomie jest zdania, że stosowanie innowacyjnych cyfrowych narzędzi badawczych zawiesza lub co najmniej zaciera takie tradycyjne podejścia. To nie jedyne podziały, które ulegają zatarciu. Kingsley Purdam i Mark Eliot [2015] analizują to, jak dostęp do danych społecznych w czasie rzeczywistym (*data streams*) może prowadzić do zacierania granic pomiędzy badaniami a politykami interwencyjnymi.

Innym istotnym wątkiem pojawiającym się w tekstach tego tomu jest możliwość rozszerzenia analizy danych społecznych z użyciem sposobów dotąd niestosowanych na tym polu badawczym. Mark Birkin i Nick Malleson [2015] proponują wprowadzenie czterech typów modeli, które uznają za szczególnie

atrakcyjne dla badaczy społecznych. Są to systemowe modele dynamiczne, modele behawioralne, modele mikrosymulacji oraz modele aktywnych aktorów. Modelowanie danych społecznych prowadzi do dyskusji nad typem zależności, który możemy osiągnąć w takich analizach, i rozróżnienia na zależność przyczynowo-skutkową i korelacyjną [Ackland, Zhu 2015]. Modele behawioralne, oparte na analizie śladów cyfrowych codziennych aktywności ludzi w sieci, są przedmiotem osobnej analizy w tekście *Digital records and the digital replay system* [Crabtree i in. 2015]. Do jakiego stopnia zmieniło to już praktyki badawcze i ich pozauniwersyteckie wykorzystywanie, pokazuje skandal z *Cambridge Analytica*.

W końcu ważnym przedmiotem namysłu autorów tego tomu są postawa i motywacje badaczy do wykorzystywania technologii cyfrowych w praktyce. Jako najważniejsze podkreślane są tu kwestie etyki badań i ochrony prywatności danych dostępnych w sieci oraz potrzeba wypracowania standardów badawczych na tym polu [Jirotka, Anderson 2015]. Inną kwestią jest ocena wartości i rzetelności danych cyfrowych. Tu według Eliota i Purdama [2015] świat akademicki jest wyraźnie podzielony na entuzjastów nowego typu danych oraz sceptyków. Jednak to, na ile socjologia stanie się cyfrowa, zależy przede wszystkim od tego, czy badacze będą traktować ten świat jako naturalny i czerpać ze wszystkich jego zasobów [Savage 2015].

Wracając do książki Lupton, cyfryzacji życia uniwersyteckiego i pracy badawczej poświęcony jest kolejny rozdział. Autorka podrzuca tu szereg ciekawych wątków do autoanalizy środowiska uczonych: od naszych formalnych afiliacji, aktywności badawczej i dydaktycznej obecnej na internetowych stronach instytucji, w których pracujemy, poprzez profesjonalne platformy typu *Research Gate* czy *Academia.edu*, czy mniej formalne fora, jak *Sociological Images*, poprzez cały system związany z publikacjami – miejscem publikacji, oceną dorobku, jego dostępnością, kończąc na działalności dydaktycznej również wykorzystującej nowe technologie (czego doświadczamy intensywnie w ostatnim czasie w związku z pandemią). Okazuje się, że dyskusje dotyczące efektywności działalności naukowej i systemów jej mierzenia mają charakter globalny i budzą emocje w różnych środowiskach uniwersyteckich, nie tylko w polskim przy okazji wprowadzania Ustawy 2.0.

Nowe technologie mają charakter globalny i tej globalności przygląda się Lupton w rozdziale *The diversity of digital technology use*. Jej analiza sytuuje się w nurcie *postcolonial computing*, więc ma charakter krytyczny. Zróżnicowanie w zakresie dostępności i używalności nowych technologii rozpatrywane

jest w kontekście geograficznym, społecznym i kulturowym. Dotyka sfery infrastruktury materialnej (dostępności i stabilności sieci elektrycznej i sieci Internetu, szybkości przesyłu danych, ceny urządzeń cyfrowych, ceny pakietów oprogramowania itp.) oraz uwarunkowań polityczno-społecznych (regulacji rządowych w dostępie do Internetu, systemu edukacji, umiejętności cyfrowych na poziomie mikro- i makrosocjalnym, poziomu rozwoju usług cyfrowych). Podziały społeczne stają się cyfrowymi społecznymi nierównościami. Do tych relacji zapośredniczonych przez technologie dołącza natomiast nowy uczestnik w postaci algorytmu, który staje się aktywnym aktorem konstrukcji i reprodukcji społecznych postaw. Algorytmy, tak jak inne cyfrowe narzędzia, kształtują i różnicują użytkowników zgodnie z zamierzeniami swoich twórców i producentów – do kwestii tożsamościowych jeszcze wrócę, bo Lupton poświęca im osobny rozdział.

Kolejnym, istotnym polem dla krytycznej i refleksyjnej socjologii jest według Lupton rosnąca partycypacja obywatelska w wytwarzaniu cyfrowej wiedzy, różnego typu aktywność i zaangażowanie społeczne oraz przesuwanie granic pomiędzy tym, co prywatne i publiczne, jak i konieczność ochrony prywatności. Autorka pokazuje nie tylko mobilizującą i włączającą funkcję sieci społecznych w tworzeniu nowych cyfrowych przestrzeni publicznych oraz przestrzeni współpracy sieciowej, ale także negatywne konsekwencje takich zjawisk, jak mowa nienawiści, społeczne ośmieszanie, dyskryminacja czy tworzenie i udostępnianie nieprawdziwych informacji. Wszystko to czyni nas bardziej podatnymi na manipulacje społeczne, co mogliśmy już zauważyć w paru kampaniach wyborczych. Kwestia ochrony prywatności, ochrony naszych danych, które udostępniamy w sieci, jak też ich agregacji i wykorzystywania do innych celów jest dla Lupton bardzo ważna. Można powiedzieć, że intuicja badawcza jej tu nie zawodzi. Z dzisiejszej perspektywy wielu badaczy, w tym Michał Kosiński [2018], twierdzi, że prywatność już utraciliśmy i musimy się przyzwyczaić do życia w postprywatności ze wszystkimi tej utraty pozytywnymi i negatywnymi konsekwencjami. Szczególnie martwi Lupton to, że procesy śledzenia naszych śladów cyfrowych, czyli różne formy inwigilacji, są dla nas kompletnie nieprzejrzyste, a czasami ukryte, niedostępne. Dowiadujemy się o nich incydentalnie, tak jak w wypadku afery Snowdena, która pokazuje, że nawet jeśli nasze dane pozostają anonimowe, to ich wykorzystanie może mieć wpływ na nasze indywidualne prawa i wolności. Lupton wskazuje na ambiwalentny i paradoksalny stosunek każdego z nas do prywatności w świecie cyfrowym – na ogół bez wahania płacimy naszymi danymi za udostępniane nam usługi, ale chcielibyśmy zachować kontrolę nad

naszymi cyfrowymi śladami. Jak krucha jest równowaga pomiędzy cyfrową utopią a technologicznym determinizmem widać szczególnie teraz, w okresie pandemii, kiedy chętnie oddajemy nasze wolności za poczucie bezpieczeństwa, co trafnie analizuje Yuval Noah Harari [2020].

Ostatni rozdział książki poświęca Lupton rozszerzonej rzeczywistości, w której granice pomiędzy „ja” a innymi, człowiekiem i urządzeniem, ciałem i technologią ulegają zatarciu. Rozważania te mogą być skierowane na indywidualny aspekt tych relacji lub na ich geopolityczne konsekwencje. Ten pierwszy nurt jest bardziej widoczny w empirycznej i teoretycznej aktywności uniwersyteckiej. Przedmiotem badania socjologów stają się nie tylko sposoby autoprezentacji, tworzenia tożsamości i jej konceptualizacji za pomocą nowych technologii, ale również społeczne praktyki korzystania z obiektów cyfrowych (smartfonów, tabletów, urządzeń ubieralnych) i ich wpływ na tkankę relacji między ludźmi i interakcje, w jakie wchodzimy z tymi obiektami. Na naszych oczach rodzi się nowy typ indywidualizmu samorefleksyjnego, samokrytycznego egzaminowania siebie, opartego na praktykach samośledzenia. Lupton do analiz tych zjawisk wprowadza koncept cyfrowego asamblażu cyborga, w którym użycie technologii cyfrowych, jakie na siebie zakładamy, nosimy ze sobą lub implantujemy w swoim ciele, powoduje stałą wzajemną interakcję.

Ekonomizacja i komercjalizacja nowych technologii nie dotyczy tylko jej użytkowników, ale również całej sfery fizycznej produkcji tych urządzeń. Zaczynając od wydobycia pierwiastków i minerałów niezbędnych do wytworzenia urządzeń cyfrowych, poprzez ich masową produkcję, skoncentrowaną głównie w Azji, które to zjawiska są analizowane w nurcie geopolityki *hardware*, aż do monopolistycznych praktyk oprogramowania takich urządzeń. Socjologowie powinni badać również to, czy samorefleksja użytkowników ekranów finalnych produktów sektora cyfrowego dotyka kwestii warunków pracy, poziomu dochodu ich bezpośrednich wytwórców. Czyli wracamy do procesu generowania nierówności cyfrowych nie tylko w aspekcie dostępu do świata nowych technologii, lecz także podziału zysków z powstania tej wielkiej gałęzi gospodarki.

Lupton uważa, że to nowe pole cyfrowej socjologii dalece wykracza poza to, co jest cyfrowe jako takie, wymaga od nas stawiania nowych pytań o to, na czym powinniśmy się skupić w naszej praktyce badawczej, w naszej refleksji teoretycznej, co jest istotą socjologicznej eksploracji XXI wieku. Podane w książce tropy tej eksploracji uważam za niezwykle obiecujące, a w praktyce pewnego typu elementarz uprawiania współczesnej socjologii. Żałuję, iż żadna z tych książek

nie została przetłumaczona na język polski, jednak nie jest to ani przeszkodą, ani wy tłumaczeniem, aby do nich nie sięgać³. Co więcej, uważam je za pozycje obowiązkowe dla każdego uprawiającego i nauczającego socjologię.

BIBLIOGRAFIA

- Ackland Robert, Jonathan J.H. Zhu.** 2015. Social network analysis. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 221–244. London: Sage.
- Birkin Mark, Nick Malleson.** 2015. Modelling and simulation. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 123–142. London: Sage.
- Crabtree Andy, Paul Tennent, Pat Brundell, Dawn Knight.** 2015. Digital records and the digital replay system. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 193–220. London: Sage.
- Eliot Mark, Kingsley Purdam.** 2015. Exploiting new sources of data. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 59–84. London: Sage.
- Halfpenny Peter, Rob Procter.** 2015. Introduction and overview. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 1–25. London: Sage.
- Harari Yuval Noah.** 2020. <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> [access: 23.03.2020].
- Jirotko Martina, R.J. Anderson.** 2015. Ethical praxis in digital social research. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 271–296. London: Sage.
- Kosiński Michał.** 2018. <https://engineering.stanford.edu/magazine/article/michal-kosinski-living-post-privacy-world> [access: 9.06.2018].
- Miller Daniel, Heather Horst.** 2012. The digital and the human: A prospectus for digital anthropology. In: *Digital anthropology*, D. Miller, H. Horst (eds.), 3–35. London: Berg.
- Purdam Kinsley, Mark Eliot.** 2015. The changing social science data landscape. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 25–58. London: Sage.
- Savage Mike.** 2015. Sociology and the digital challenge. In: *Innovations in digital research methods*, P. Halfpenny, R. Procter (eds.), 297–310. London: Sage.
- Savage Mike, Roger Burrows.** 2007. “The coming crisis of empirical sociology”. *Sociology* 41(5): 885–899.

---

³ Dołożyłabym jeszcze do tego zestawu podręcznik Noortje Marres *Digital sociology. The reinvention of social research* z 2017 roku.